

І. А. Гуцол

**ВПРОВАДЖЕННЯ ВИВЧЕННЯ
ФОЛЬКЛОРУ У ЗАКЛАДАХ
ПРОФЕСІЙНОЇ
(ПРОФЕСІЙНОЇ-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПАТРІОТИЧНЕ
ВИХОВАННЯ
МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ**

Методичний посібник

Рецензенти:
Посвістак Ірина Володимирівна
завідувач методичного відділу ХДЦЕВУМ
Авдєєва Людмила Ростиславівна – методист ХДЦЕВУМ

І. А. Гуцол

ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти»:

впровадження вивчення фольклору у професійно-технічних навчальних закладах та його вплив на патріотичне виховання молодого покоління.
Методичний посібник.

У методичному посібнику висвітлено концептуальні, методичні та організаційні питання впровадження вивчення фольклору у професійно-технічних навчальних закладах та його вплив на патріотичне виховання молодого покоління.

Представлені матеріали є презентацією досвіду роботи у ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти». Для працівників позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, закладів професійно-технічної освіти, керівників фольклорних гуртів, краєзнавців, етнографів й усіх шанувальників традиційної народної культури.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Мета впровадження вивчення фольклору у професійно-технічних закладах освіти	5
Загальнотеоретичні і практичні цілі методичних рекомендацій	6
Обрунтування вивчення фольклору у патріотичному вихованні здобувачів освіти професійно-технічних навчальних закладів	
Фольклор як спосіб етнокультурного виховання молоді на базі колективу «Берегиня» ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти»	19
ПІСЛЯМОВА	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	31

ПЕРЕДМОВА

З Україною в серці.

Майбутнє бере свій початок в минулому і сьогодні. Історія, етнічні звичаї та культурні традиції народу – генетичний код нації. Патріотичне виховання молодого покоління починається з базових знань історії свого роду і держави.

Коли найкраще починати виховувати справжнього українця, який буде любити і цінувати свою Батьківщину? Вважаю, що таке навчання має починатись в родині з моменту народження дитини, продовжуватись у закладах дошкільної освіти, закріплюватись, розвиватись і посилюватись у школі, професійних та вищих навчальних закладах. Саме це розуміння надихнуло на створення фольклорного колективу «Берегиня» на базі ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти.

Фольклорний ансамбль «Берегиня» – це 12 учасників, сповнених любові до української народної пісні. Різноманітність мелодій і ритмів, поетичності та лірики захоплює своєю унікальною красою та самобутністю. Усе, що є генетичним кодом української нації, віддзеркалено у народних пісенних творах. Так, різновидів української пісні є надзвичайно багато, і ми намагаємось осягнути якнайбільше. Тому на заняттях вивчаємо козацькі та солдатські, календарно-обрядові, жартівливі та ліричні народні пісні. Звучання кожної народної пісні – це можливість відчувати зв'язок із попередніми поколіннями, проникнутись ставленням наших предків до своєї землі, родини, України.

Важливість патріотичного виховання, особливо в умовах сьогодні, надзвичайно висока, оскільки формує особистість справжнього українця. Тому, представляю методичні рекомендації, направлені на етнічне та культурне виховання молодого покоління.

МЕТА ВПРОВАДЖЕННЯ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО - ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ)

Мета впровадження вивчення фольклору – висвітлити основні передумови ефективної організації освітнього процесу з пісенної, обрядової та музичної народної творчості для фольклорного ансамблю у професійно-технічних закладах освіти відповідно до стратегії Національної доктрини розвитку освіти, положень Концепції професійної освіти. Показати важливість знань етнічної культури, народних звичаїв та обрядів у патріотичному та культурному вихованні молодого покоління українців.

Представлені методичні рекомендації мають загальнотеоретичні і практичні цілі.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЦІЛІ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

Загальнотеоретичні цілі методичних рекомендацій:

- узагальнити і систематизувати відомості про зміст, методи та форми навчання;
- про сучасні підходи до викладання гуманітарних дисциплін у професійних навчальних закладах, впровадження ефективних сучасних освітніх технологій.

Актуалізувати знання про основні жанри українського фольклору на двох рівнях:

- а) історико-фольклористичному (генеза жанру, його еволюція, побутування);
- б) теоретико-фольклористичному (особливості фольклорних жанрів).

Практичні цілі методичних рекомендацій:

- навчити дітей народної манери співу;
- провести пошукову роботу по вивченню пісень своєї місцевості;
- налагодити роботу фольклорного колективу щодо вивчення народних пісень, обрядів та звичаїв;
- протягом навчального року проводити календарно-обрядові свята, тематичні вечори, виховні години.

ОБГРУНТУВАННЯ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКОРУ У ПАТРІОТИЧНОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО - ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Повернення до проблеми етнокультурного патріотичного виховання в практичній діяльності закладів освіти, установ культури визначається соціально-політичними і духовними змінами. Сьогодні необхідно подолання відчуження дітей і молоді від культурно-історичної спадщини свого етносу і від культури сусідніх народів, оскільки народна культура є основою міжкультурної взаємодії і спілкування, дозволяє народам зберігати і розвивати свою національну самобутність і в той же час органічно взаємодіяти в світовому співтоваристві.

На мій погляд, саме ви вивчення фольклору може допомогти здобувачам освіти оволодіти культурою свого народу (культурою споживання, культурою спілкування, культурою знання, культурою праці), дозволяє організувати художньо-творчі заняття, орієнтуючись на національну своєрідність регіону. При визначенні місця і ролі вивчення фольклору у професійних навчальних закладах я розглядаю його як спосіб, що підсилює ефективність виховання за рахунок введення засобів національної культури, які допоможуть направити сучасний освітній процес на формування етнічної самосвідомості, розвиток розуміння ролі свого народу у світовій культурі.

Етнокультурне і патріотичне виховання особистості орієнтоване на становлення носія традицій і звичаїв духовної культури народу. Формування основ етнічної культури особистості неможливе без усвідомлення себе частиною (одиницею) певного народу, культури. Одним із завдань патріотичного виховання дітей та молоді є усвідомлення та засвоєння ними культурних традицій певної спільноти, вихідцями з якої вони є, на кореневому рівні.

У ряді документів, таких як Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Указ Президента України від 13.10.2015 № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки», «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»,

Указ Президента України від 12.06.2015 № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Указ Президента України від 13.11.2014 № 872 «Про День Гідності та Свободи» та ін., зазначається, що взаємодія культури і освіти, засновані на цінностях етнічних культур і педагогічних досягнень народу, є дієвим джерелом виховання особистості. Залучення підростаючого покоління в процес вивчення і практичного освоєння етнокультурної спадщини (матеріального, духовного, соціального) дозволяє особистості через традиційну культуру досягнути її моноетнічну глибину і поліетнічну широту.

Одним із основних принципів реалізації програм і нормативних актів є «національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин».

Звертається увага на те, що «актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та утвердження національного характеру освіти в Україні».

Одним із «пріоритетних напрямів державної політики розвитку освіти» є напрямок «формування національних і загальнолюдських цінностей» та «розширення україномовного освітнього простору»:

- освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності;
- освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями;
- національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти.

Поняття етнокультурне виховання інтегративне, у якості предмету дослідження воно виступає у філософії, педагогіці, психології і соціології. Його

базову основу складають категорії «етнос», «культура», «виховання». Поняття «етнос» грецького походження, яке має декілька значень – група, плем'я, народ. Це група людей, поєднана довгим спільним проживанням на певній території, загальною мовою, культурою і самосвідомістю. Два типи інформаційних зв'язків забезпечують функціонування етносу: синхронний (у просторі забезпечує територіальний кордон) і діахронний (у часі – етнічну спадкоємність). У розвитку етносу як соціального організму відокремлюють його основні форми історичного існування: рід, плем'я, народність, нація. Згідно історико-матеріалістичному визначенню, «нацією» можна назвати історичну, стійку спільність людей, яка виникає під час формування економічних, територіальних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру. Поняття «нація» використовується у соціальній філософії, етнології, етнографії поняття і розглядається у якості загальної назви для таких найменувань як плем'я, народність, національність. Фактором, що значно впливає на виникнення і розвиток нації є «пласт духовної сфери життя суспільства», складовою частиною якої виступає «етнічна культура».

Культура – поняття широкіше, яке включає багато феноменів, що відносяться до різних рівнів і форм реальності. Його трактування залежить від сфери застосування. Культура етнічної спільності (етнокультура) представляє певну цілісність, що складається з ряду компонентів: мова, звичаї, традиції, норми поведінки, релігії. Усна та пісенна творчість, кожна з яких являється системою взаємопов'язаних і взаємопроникаючих систем і підсистем. Це дозволяє національній культурі супротивитись зовнішнім впливам і оновлюватись, коли будь-яка її частина повністю порушена.

Так, термін «етнокультура» з'явився як мовний варіант терміна «етнічна культура». Він набув широкого поширення в кінці ХХ ст., але застосовують його синонімічно термінам, «народна культура», «традиційна культура», «культура етносу». Поняття ці близькі, але не ідентичні. Тонкі відмінності термінів визначаються під кутом зору при розгляді питання загальних об'єктів. У терміні «етнокультура» увага зосереджується на етнічному компоненті, в

понятті «народна культура» - на соціальному (культура з соціальних верств, структура яких змінювалась в історичному процесі; яскравими представниками якої були В. Гусєв, М. Каган, А. Камаєв). Народна культура вбирає в себе традиційний і сучасний пласти. Деякі культурологи ототожнюють поняття етнічної культури і культури етносу, інші розмежовують їх (Т. Грушевицька, В. Козлов, А. Садохин). Так як етнокультура є основою етнокультурної освіти, А. Афанасьєвою вироблено наступне визначення поняття: «Етнокультура– це сукупність традиційних цінностей, відносин і поведінкових особливостей, втілених в матеріальну, духовну, соціальну життєдіяльність етносу, що склалися в минулому, що розвиваються в історичній соціодинаміці і постійно збагачують етнічною специфікою культуру в різних формах самореалізації людей».

Представляючи собою складне міждисциплінарне явище, етнокультурне виховання є предметом вивчення багатьох вчених педагогів. Так, Л. Захарова зазначає, що етнокультурне виховання – це такий процес, в якому цілі, завдання, зміст, технології виховання орієнтовані на розвиток і соціалізацію особистості як суб'єкта етносу і як громадянина багатонаціональної держави. Етнокультурне виховання визначається введенням в освітній процес знань рідної народної культури, соціальних норм поведінки, духовно-моральних цінностей; знайомство з культурними досягненнями інших народів; використанням досвіду народного виховання з метою розвитку у дітей інтересу до народної культури, виховання толерантного ставлення до людей різних національностей. На думку Г. Губа, етнокультурне виховання – це забезпечення успадкування дітьми кращих моральних традицій, цінностей і стереотипів поведінки, характерних для даного народу, засвоєння яких сприяє входженню дитини у світовий простір. А.Басова вказує, що етнокультурне виховання – це не просто певна сукупність знань, ціннісних уявлень конкретної етнічної спільності, яка через знайомство з символічними основами забезпечує усвідомлення, відтворення етнічного і естетичного світогляду свого народу, а й розуміння, шанобливе ставлення до його культури в сполученні з аналогічним

ставленням до культур інших народів . А. Афанасьєва зазначає, що етнокультурне виховання – цілісний процес вивчення, діяльного освоєння етнокультурної спадщини та виховання особистості на етнокультурних традиціях, процес становлення особистості в осмислені синхронних і діахронних інформаційних зв'язків, які враховують поліетнічну горизонталь географічного простору і історично вікову вертикаль розвитку етносу в структурі розвитку світової культури.

Таким чином, етнокультурне виховання, частиною якого обов'язково є вивчення фольклору, – це цілеспрямована взаємодія поколінь, в результаті якого у підростаючого покоління формується етнічна самосвідомість, адекватне ставлення до себе як члену етносу, почуття гордості за свою націю, позитивне ставлення до рідної мови, історії та культури свого народу, а також повагу та толерантне ставлення до представників інших етносів. З соціокультурної точки зору, феномен виховання є об'єктивним соціальним механізмом передачі-засвоєння життєво необхідного досвіду, традицій, ціннісних установок. Досягнути мети становлення духовного потенціалу вихованця можна лише шляхом занурення його у світ культури власного етносу та у світ кращих зразків світової культури.

Патріотичне етнокультурне виховання відбувається через засвоєння особистістю культурних цінностей. Сучасна психологічна антропологія трактує культуру як артефакти (вид матеріальної культури, щось виготовлене людиною, матеріальне, наприклад: книга, молоток чи будинок), що оточують нас. Аналіз літератури свідчить, що проблема етнокультурного виховання тісно пов'язана з усіма сферами народного життя, вона має синтетичний характер. Для людини має значення спільна культура багатьох століть, поколінь, рас, національностей, етнічних груп, класів, станів.

Саме національна культура, як поєднання культури титульного етносу з культурами національних меншин, у першу чергу визначає унікальний образ будь-якої країни та її народу в багатоманітній мозаїці людської цивілізації. Етнокультура базується на світогляді та системі цінностей, тобто духовно-

моральному фундаменті, на якому виростає особистість з унікальними властивостями душі та непорушною національною ідентичністю.

Нерозривна лінія збереження й передачі традицій з покоління у покоління спостерігається саме в етнічній культурі, пісенній творчості, фольклорі. Це свідчить про те, що етнічна культура – успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної та духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість виділити й протиставити себе іншим етносам.

Зазначимо, що етнокультура виявляється в усіх галузях життя етносу: у мові, вихованні дітей, одязі, будівництві житла, облаштуванні робочого місця, домашньому господарстві, фольклорі тощо (що підтверджується у роботах В. Агеєва, Є. Богданова, В. Кукушина, О. Садохіна та інших учених-етнологів).

У радянській системі виховання увага, головним чином, зосереджувалась на зовнішній формі етнокультури (звичаї, обряди, ритуали тощо), залишаючи на обочині її носія – етнос – народ. Сучасні ж дослідники цієї проблеми дотримуються думки, що *життєвий досвід спільноти – це актуальне буття культури через людину – носія етнічності*. Розуміння культури як способу буття певного етносу продукує важливий висновок: носіями-творцями етнокультури можуть бути або широкі маси народу (звичаї, обряди, стереотипи поведінки, усна народна творчість тощо) або етнічна еліта (символи цього буття), або й ті, й інші. Певна частина культури народу, як його життєвий досвід, існує у вигляді усталених норм поведінки, традицій, звичаїв, пісенної спадщини тощо. Передаючись із покоління в покоління, вони трансформуються, зазнають впливу інших культур та епох, втрачають іноді свій первісний вигляд і значення.

Дитина, зростаючи, має поступово, з раннього віку засвоювати особливості способу буття власної спільноти, тобто навчитися розуміти власну етнокультуру, вільно рухатися у її просторах, усвідомлюючи знаки, символи, коди, специфіку їх виявлення у рідній мові, аби пізніше вступити у діалог з іншими культурами, порівнюючи їх зі своєю не на шкоду іншим, а щоб зрозуміти їх. У цьому і виявляється сутність етнокультурного виховання:

пізнавши себе – пізнаєш іншого; не збагнувши себе - не збагнеш іншого; вивчаючи животоки буття свого роду-народу - ти пізнаєш закутки власної душі; не знаючи глибин культури, представником якої ти є, годі сподіватися на те, що пізнаєш і зрозумієш носія іншої культури.

Такі українські вчені, як В. Заслуженюк, В. Присакар, Г. Філіпчук та інші, етнокультуру відносять до пріоритетів, які допоможуть згуртувати усіх людей різних національностей, що населяють єдину країну, і виховати освічене, толерантне, компетентне у цій галузі покоління.

Беручи до уваги вищевикладене, етнокультурне виховання ми розглядаємо з точки зору формування національної ідентичності, світогляду, соціальних і моральних позицій на основі національних і культурно-історичних цінностей. Розгляд етнокультурного патріотичного виховання молоді як способу забезпечення специфічних освітніх потреб та інтересів соціуму в галузі освіти і культури дозволяє конкретизувати дане визначення. Сутність етнокультурного виховання, на мою думку, полягає в усвідомленні індивідом всіх таємниць образів, знаків, символів свого етносу, бажання отримати відповідь на питання «Хто Я є?».

Етнокультурне виховання ми розглядаємо в сукупності основних принципів: історико-культурна спрямованість виховання та освіти, що передбачає організацію освітнього процесу на основі історії та культури народів, що проживають в даному регіоні, країні; інтеграція навчальних дисциплін (освоєння декоративно-ужиткового мистецтва в єдності з вивченням пісень, музики, традицій, обрядів тощо); ідентифікація і самоактуалізація особистості, заснована на включенні в зміст етнокультурного виховання знань про людину і суспільство; гармонізація міжетнічних відносин.

Зауважимо, що етнокультурне виховання здатне не тільки враховувати інтереси національних культур та регіональних культурних традицій, але також і потреби особистості в національно-культурній самоідентифікації. Тому на сучасному етапі етнокультурне виховання розглядається нами як спосіб

повернення втрачених духовних цінностей, морально-естетичних норм поведінки, міжлюдських відносин, укладу сімейного і побутового життя.

Аналізуючи засоби національної культури, що використовуються нашими предками в народній педагогіці, ми встановили, що виховний потенціал національної культури спрямований на формування у дітей етичних, естетичних і моральних якостей особистості, почуття національної самосвідомості, патріотизму, розвитку творчих здібностей. Отже, засоби національної культури, так як фольклор та народна пісня, можуть бути використані в якості основи змісту етнокультурного патріотичного виховання.

Відтворення культури, духовності починається з поглибленого вивчення її стародавніх традиційних і кращих сучасних надбань. Національна культура, національна символіка та народне мистецтво є органічними складовими цілісної системи української етнопедагогіки. Саме етнічний момент, що присутній у фольклорі допомагає вирізнити такі риси своєрідності народного мистецтва, завдяки яким новим поколінням передаються у спадок традиції та звичаї українського народу.

Компетентність відноситься до категорії багатозначних термінів, отже, має безліч трактувань цього поняття. Компетентність я розумію як якісну інтегровану характеристику особистості, що визначає ступінь володіння її сукупністю професійних і соціальнозначущих якостей, здобутих у процесі освіти, ефективним механізмом реалізації індивідуальних ціннісних потреб. Компетентний (від лат. *competent* – належний, відповідний – досвідчений у певній галузі, якому притаманні компетентність, поінформованість, обізнаність, авторитетність. Різні науковці за структурою поняття компетентності виділяють предметно-знаннєву, організаційну, технологічну, екологічну, правову, політичну, культурологічну, соціальну, економічну компетентність, а також компетентність у сфері комунікативної діяльності та у сфері особистого і повсякденного життя людини.

Компетентна людина повинна не тільки бачити проблему, але і вміти вирішувати її практично, приймати ефективні рішення у відповідній діяльності,

як знання, що формується через практику в будь-якій діяльності. Особливе місце займає етнокультурна компетентність. Розглянемо трактування цього поняття у Н.Лебедевої. У своїх роботах вона зазначає, що етнокультурна компетентність – це сукупність знань, про подання інших культур, що виражаються через навички, установки, моделі поведінки, які спрямовані на ефективне міжетнічне порозуміння і взаємодію.

Т. Стефаненко визначила етнокультурну компетентність, як уміння розуміти і позитивно ставитися до того, що в нашому сучасному суспільстві існують різні етнічні групи. Етнокультурну компетентність як єдину властивість особистості, що виражається в сукупності уявлень, знань про свою, а також про іншу етнокulturу, їхню соціальну значимість у світовій культурі, здатність до діалогу культур, розглядає в своїх роботах А. Афанасьєва. Значна відмінність даного визначення – загострення уваги на компетентності в області рідної етнокulturу, на діяльнісному досвіді оволодіння етнокультурними цінностями і умінні їх зіставляти з культурами різних народів, усвідомлення місця етнокulturу в загальнокультурному процесі, на основі чого формується цивілізована етнокультурна свідомість, позбавлена етноцентризму і шовінізму, але, володіючи здоровим почуттям самоповаги і патріотизму в гармонії з почуттями етнотолерантності, здатності до міжетнічного діалогу.

На думку О. Кононко, компетентність не означає лише доступну вікову поінформованість дитини в широкому колі життєвих проблем. Вона передбачає цілий комплекс характеристик: розвинений чуттєвий досвід; навички практичного життя; розвинені потреби, здібності, звички; набір базових особистих властивостей, які гарантують дитині пристосованість до життя; уміння орієнтуватись у змінних умовах, знаходити оптимальні засоби реалізації свого особистісного потенціалу.

Сутність етнокультурної компетентності полягає в тому, що людина, володіючи цією компетентністю, є активним носієм досвіду у взаємодії і прийнятті етнокulturу. Отримані знання та вміння дозволять здобувачу освіти прийняти і правильно оцінити специфіку і умови взаємодії з представниками

різних культур, знаходити оптимальну модель поведінки з метою підтримки атмосфери злагоди і взаємної довіри, для досягнення високої ефективності в спільній діяльності.

Відповідно до концептуального положення академіка І. Беха, недоцільним є ототожнення навчальних здібностей, знань і умінь з компетентностями. Компетентність він трактує як досвідченість суб'єкта у певній життєвій сфері. Змістовий наголос робиться на досвідченості, а не на обізнаності чи поінформованості суб'єкта у певній галузі. Розкриваючи структуру досвідченості, І. Бех виділяє два рівні сформованості компетентності особистості: вищий і нижчий.

За стихійного способу формування досвідченості здобувач освіти на певному етапі вікового розвитку шляхом проб і помилок, або ж за допомогою механізму наслідування, оволодіває рядом різноманітних практичних способів дій (комунікативних, соціальних, предметно-перетворювальних тощо). Вони забезпечують його функціонування насамперед у найближчому соціальному оточенні, а далі й у ширшому просторі. Таким чином, у нього формується як практична вмільість реалізації цих способів у певних ситуаціях (уміння й навички), так і відповідні знання про ці способи. При цьому у суб'єкта закономірно відсутня теоретична основа таких способів дій. Постійне вправління у практичних способах дій приводить до розвитку досвідченості суб'єкта. Цей спосіб набуття досвідченості свідчить про нижчий рівень компетентності особистості (І. Бех). Визначальними характеристиками цього рівня компетентності є недостатня узагальненість та обмеження перенесення засвоєваних практичних способів дій на інші об'єкти, враховуючи специфіку нових обставин. Центральним мотивом цього рівня компетентності виступає потреба суб'єкта пристосовуватись до вимог, які ставить життя. Як зазначає І. Бех, компетентнісний підхід в сучасній освіті повинен забезпечити вищий рівень компетентності здобувачів освіти. Учений наголошує, що цей рівень репрезентується сформованістю у суб'єкта поняття «компетентність» як єдності, в якій науково орієнтовна основа дії визначає логіку її практичного

виконання, що полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем. Компетентність вищого рівня як відповідне уміння спонукається мотиваційною основою, складниками якої є провідний мотив прагнення до самоствердження та широкі соціальні мотиви. Принциповим моментом компетентності вищого рівня є його безпосередня залежність від якості навчальних здобутків, які повинні трансформуватися у систему компетентностей суб'єкта. Лише власні теоретичні надбання, стверджує І. Бех, мають достатній потенціал для такої компетентності. Отже, тільки педагогіка розвитку може забезпечити розвиток в учня компетентності вищого рівня .

Сутність етнокультурної компетентності в тому, що людина, яка володіє даною компетентністю, виступає активним носієм досвіду в області етнокультури і міжетнічної взаємодії.

Мета етнокультурної компетентності має як внутрішню, так і зовнішню спрямованість. Зовнішня мета складається у стабілізації міжнаціональних відносин і, враховуючи етнічні особливості й інтереси різних народів, прагненні до міжетнічного діалогу. Внутрішня мета спрямована на те, що особистість повинна бути не тільки «носієм» знань з області етнокультури і міжетнічної взаємодії, але й їх активним користувачем.

Етнокультурна компетентність як об'єктивно-суб'єктивне явище включає в свій зміст наступну сукупність:

- готовність і здатність здобувача освіти шанувати традиції свого народу і поважати культуру інших;
- вивчати різноманіття етнічних культур з метою мирного існування в поліетнічному середовищі;
- диференціювати і застосовувати отримані знання про етнокультури для вирішення проблем у взаємодії і взаєморозуміння;
- аналізувати і систематизувати знання про етнічні культури, з метою знаходження та визнання в них спільного і відмінного (специфічного);

- готовність учня включатися в міжетнічну взаємодію у вигляді активної співпраці.

З точки зору відкритості (замкненості) етнокультурна компетентність може бути поліетнічною і моноетнічною. У сучасному етнічно неоднорідному соціумі етнокультурна відособленість неможлива. За структурною насиченості можна виділити три види етнокультурної компетентності: приватна (конкретна, пов'язана зі знаннями та досвідом оволодіння однією з областей етнокультури), комплексна (спрямована на кілька областей, яка розмикає рамки однієї культури) і цілісна (що охоплює всі або майже всі області етнокультури, яка вільно зіставляє різні етнокультури). Особистість може володіти різними видами компетентності на різних рівнях (низькому - елементарному, середньому, високому). Його підвищення пов'язане з процесом вдосконалення етнокультурної освіти.

Механізмами формування етнокультурної компетентності здобувачів освіти виступають навчання, виховання, діяльність, спілкування. Формування навичок міжетнічного взаєморозуміння і взаємодії може здійснюватися за допомогою таких засобів, як тренінг, вправи, спрямовані на формування етнокультурної компетентності, а так же культурний асимілятор, ділові та рольові ігри та інші. Засобами формування етнокультурної компетентності є індивідуальні та колективні взаємодії, які можуть бути спеціально організованими, тобто в ході участі в лекціях, спільних заходах, конференціях, дискусіях з метою навчання, здобування знань і досвіду. А стихійні або частково організовані дають можливість дитині оволодіти знаннями в сімейних відносинах, у відносинах з однолітками, в ігровій та трудовій діяльності, із засобів масової інформації. Освітні установи покликані впливати на молоде покоління, повідомляти йому наукові, достовірні знання, спрямовані на формування позитивного ставлення до свого та інших народів.

Загальна форма критеріїв ефективності етнокультурної компетентності може бути виражена в таких ступенях:

- навченості, яка характеризується отриманими знаннями і уявленнями в області географії, історії, фольклору, звичаях, мистецтві, традиційних ремеслах в минулому і сьогодні, облаштуванні побуту, народних іграх, нормах і цінностях власного і іншого етносу, а значить розуміння (прийняття) специфіки традицій і звичаїв;
- знання наслідків інтолерантності поведінки до представників іншої національності; вміння вирішувати конфлікти і розбіжності мирним шляхом;
- вихованості, яка полягає в подоланні етноцентризму, етнічної, расової та конфесійної упередженості, інтолерантності в спілкуванні і поведінці; готовність до зміни своєї поведінки і поглядів;
- адаптації дитини, що є пристосуванням до поліетнічного середовища.

Ступінь сформованості етнокультурної компетентності визначається не стільки обсягом когнітивної й операціональної складових, скільки якістю цих знань і умінь. Аналізуючи роботи Н. Арзамасцева, Л. Зубарева, М. Воловікова, можна диференціювати поняття етнокультурної компетентності за такими субкомпетентностями:

- культурна, полягає в знанні і розумінні цінностей, установок, особливостей, характерних для тієї чи іншої етнічної культури;
- комунікативна, яка представлена у вигляді механізмів, прийомів і стратегій, які необхідні для забезпечення ефективності міжетнічного розуміння і взаємодії;
- соціальна, яка виражена в знанні й уявленні про міжнародно-правові документи у сфері міжетнічних взаємин, особливості міжкультурної адаптації, а також умінні включатися в спільну діяльність з представниками інших культур;
- мовна, яка спрямована на володіння рідною, державною та іноземними мовами.

Отже, узагальнивши вищевикладене, можна зробити висновок, що етнокультурна компетентність, перш за все, включає в себе готовність вивчати різноманіття культур з метою мирного існування в поліетнічному середовищі.

Тому, в рамках освітньої системи, відбувається пошук ефективних моделей навчання, відродження традицій народної педагогіки, що виділяють одну з важливих цілей – навчити підростаюче покоління розуміти і поважати культуру інших народів, а також виховувати в ньому повагу до всіх народів, що в цілому і є формуванням етнокультурної компетентності. Таким чином, «етнокультурна компетентність», як педагогічна категорія є інтегрованою якістю особистості, що характеризує ступінь засвоєння теоретичних і практичних знань про етнічну культуру свого та іншого народу, а також представляє готовність до інтеграції ідей етнопедагогіки і сучасної педагогічної теорії у вихованні культури.

Відповідно до вищевикладеного, під *етнокультурним патріотичним вихованням* ми розуміємо цілеспрямований освітній процес, орієнтований на збереження та відродження національних і культурно-історичних особливостей конкретного регіону, країни; формування художньо-творчих здібностей здобувачів освіти та інтересу до творчої діяльності, ціннісного ставлення до національної культури та історії, мотивацію на самостійне здобуття знань.

Результатом етнокультурного виховання є етнокультурна компетентність. Відповідно до результатів аналізу літератури, етнокультурну компетентність ми виділяємо одною з базових компетентностей у вихованців фольклорних гуртків у професійних навчальних закладах. Під *етнокультурною компетентністю* вихованців ми будемо розуміти їх готовність до взаєморозуміння та взаємодії, яка базується на знаннях і досвіді, набутих у реальному житті (тобто у ході занять), спрямованих на їх успішну адаптацію в поліетнічному суспільстві, належному рівню їх обізнаності, реальній оцінці значення фольклору, як носія інформації про цінність етнічної спадщини у формуванні особистості сучасного українця.

ФОЛЬКЛОР, ЯК СПОСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

на базі колективу «Берегиня» ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти»

З метою підвищення рівня етнокультурної компетентностей здобувачів освіти професійно-технічного навчального закладу вважаю доцільним використання в освітньому процесі таких форм і методів роботи, які представлені у даних методичних рекомендаціях.

Розглянемо більш конкретно основні форми виховання етнокультурної компетентності здобувачів освіти у експериментальному закладі – ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти». Одною з них є індивідуальна форма. Перспективним планом роботи професійного навчального закладу передбачено години на індивідуальні заняття. Кожен керівник гуртка проводить заняття за індивідуальною формою навчання, серед переваг: творчий процес між педагогом і здобувачем освіти, завдяки якому краще засвоюється поданий для вивчення матеріал, поглиблення знань етнічного фольклору, удосконалення виконання народних пісень, приділення більшої уваги вихованцю. При виконанні практичної діяльності під час даної форми виховання помилки і недоліки виявлялися одразу у процесі роботи, що надавало можливість уникнути помилок у роботі. Під час індивідуальної роботи педагог є можливість краще врахувати рівень знань і вмінь вихованця і його особисті здібності, креативність.

Перевагою індивідуальної форми виховання і навчання є і те, що для досягнення певного рівня знань і навиків, необхідно значно менше часу. Ефективним індивідуальне навчання є у роботі ДНЗ «Полонський агропромисловий центр професійної освіти». Педагог і здобувач освіти працюють за програмою в індивідуальному режимі: вибір теми дослідження, обґрунтування мети і задач, робота з історичною літературою, практична діяльність, формулювання висновків та узагальнень, виконання народних пісень.

Основна кількість занять у професійному закладі освіти проводиться за груповою формою роботи, яка передбачає вирішення однакових або різних завдань на занятті. Це дозволяє учням бути суб'єктом освітнього процесу: ставити перед собою мету, планувати її досягнення, отримувати нові знання і навички, контролювати інших гуртківців і себе, оцінювати і зіставляти результати практичної діяльності своєї з іншими членами групи.

Дана форма доцільна при практичних заняттях, у роботі з батьками (спільні майстер – класи батьків і вихованців, прес – конференція «Родинні традиції мого регіону», круглі столи). Ефективною є і така форма занять як екскурсії, які надають можливість додати до загальної програми гуртка фольклорний краєзнавчий матеріал, що сприяє можливості краще пізнати особливості народної культури, регіону; ознайомитись з засновниками народних українських шкіл з різного виду декоративно-ужиткового мистецтва, видатними майстрами минулого і сьогодення, їхніми кращими роботами. Такі заняття як зустрічі з культурним спадком пращурів, дають можливість дізнатись про особливості життя, побуту, віросповідання; особливості національного характеру, уявлень про світ, релігію, свята, обряди і традиції свого народу.

Оскільки, акцент у процесі виховання ставиться на практичну діяльність вихованців, то актуальною для нас є інноваційна форма проведення заняття – *майстер-клас*. Ідея майстер-класу запозичена з педагогічної практики музикантів і художників, яка полягає в тому, що визнаний майстер демонструє свої унікальні прийоми роботи широкому колу здобувачів освіти – глядачів. Принцип організації майстер-класу: «Я знаю, як, це робити. Я навчу вас». Методика проведення майстер-класу здебільшого ґрунтується на інтуїції спеціаліста і на сприйнятливості слухача. На майстер-класі завжди надається можливість набути практичного досвіду під контролем педагога, який уважно вислухає і відповідає на всі питання. Безперервний контакт, практично індивідуальний підхід до кожного слухача – ці аспекти відрізняють майстер-класи від всіх інших форм і методів проведення занять.

До участі в майстер-класах запрошуюються кращі майстри закладу з декоративно-ужиткового мистецтва, професійні виконавці народних пісень, аматорські фольклорні колективи, батьки вихованців, учні-випускники закладу. Майстер-клас дозволяє бачити повний процес роботи над виконанням пісні, набувати нових вмінь та розкривати творчий потенціал здобувача освіти. Темі занять у формі майстер-класу обираються виходячи із завдання формування патріотичної особистості справжнього українця.

Масова форма доречна при інсценізації народних традиційних свят, обрядів, які проходять у закладі протягом року: «Народні календарні осінні свята», «Різдвяні дзвіночки», «Масляна», виставки, конкурси різних рівнів.

Розглянемо деякі методи патріотичного виховання здобувачів освіти завдяки вивченню фольклору у професійному навчальному закладі.

Доречним методом формування свідомості особистості її світогляду є *бесіда*. Предметом бесіди найчастіше виступає особливості історичного розвитку української нації, тотемні сімейні і родові знаки українців, історичні пам'ятні міста свого етнографічного краю. *Бесіда* являється методом залучення вихованців до вироблення правильних оцінок і суджень з усіх хвилюючих їх проблем. Аналізуючи ситуацію, конкретні вчинки, діти краще з'ясовують їх сутність і значення. Ефективність бесіди залежить від дотримання ряду важливих умов. Дуже важливо, щоб бесіда мала проблемний характер, передбачала боротьбу поглядів, ідей, думок. Педагог повинен стимулювати нестандартні питання, нашоувати вихованців самим знаходити відповіді на них.

Є неможливим, щоб бесіда проходила за раніше складеним сценарієм з заучуванням готових відповідей. Потрібно навчити здобувачів освіти висловлювати те, що вони думають, навчати їх з повагою ставитись до міркувань інших, аргументовано виробляти правильну точку зору. Також недопустимо перетворювати бесіду у лекцію. Лише самостійно висвітленні думки й сумніви, пропозиції дозволяють керівнику гуртка направити бесіду так, щоб вихованці самостійно усвідомили сутність обговорюваного явища,

предмету, процесу. Матеріал для бесіди обирається враховуючи вікові і психологічні особливості групи, вихованці не будуть виявляти активність при обговоренні складних питань або таких, які пов'язані з незрозумілими, сторонніми подіями, почуттями. Лише спираючись на реальний досвід здобувачів освіти, бесіди можуть бути успішними. У ході бесіди важливим є порівняння і зіставлення усіх точок зору, тут завдання педагога полягає у допомозі учням самостійно усвідомити і сформулювати вірні висновки.

Окрім того, застосовуються й інші методи роботи, які використовуються як окремо, так і, за необхідності, включаються у заняття.

Лекції використовуються у діяльності етнокультурного виховання здебільше епізодично у ході заняття. Сутність її полягає в послідовному, систематичному викладі певної теми. Успіх лекції залежить від добре продуманої композиційної побудови, вдало дібраних переконливих аргументів, необхідних для оцінювання подій і фактів, особистих якостей педагога, його здатності володіти спеціальними психологічними прийомами. Теоретичні аргументи розкриваються у тісному зв'язку з практикою.

Приведемо приклад: лекція на тему «Закони кольоросполучення у вишивці», де надається теоретичні дані про значення і символіку кольорів у вишивці, кольоросполучення ниток притаманних нашому етнічному регіону, кольорове поле, психологічний вплив кольорів на людину. Даний матеріал закріплюємо практичними діями: підбір ниток для виконання орнаменту у теплих тонах, підбір кольорів для виконання вишивки у кольоровій гамі притаманній нашій області і західному регіону країни.

Розповідь виступає допоміжним методом на заняттях. Вона позначається системністю і послідовністю у викладі програмового матеріалу, обов'язковим формулюванням висновків після закінчення теми.

Метод реставрації етнокультурної інформації дозволяє відновити дух традиційної народної культури, її образи, відчутти їх своєрідність, намагатися виразити особисті враження, підібрати потрібні кольори.

Такі методи свідомості особистості як диспут, тренінг пропонуємо проводити з вихованцями середнього і старшого шкільного віку, коли діти мають певний багаж знань з історії, загальносвітової і вітчизняної культури, сформовані морально-етнічні і естетичні цінності.

Дискусія – це суперечка з метою глибше й ґрунтовніше розібратися в обговорюваних питаннях. Виховний вплив цього заходу на становлення особистості підлітків обумовлюється тим, що кожен з учасників може висловити й відстояти свою позицію. Під час диспуту обговорюються протилежні думки, за допомогою яких учні самостійно вчаться знаходити вірні відповіді на хвилюючі їх питання. Важливе значення має підготовка до диспуту. Потрібно включити до активної діяльності всіх учасників. Для цього педагог розподіляє завдання серед гуртківців: підготовка питань, підбір літератури, наочного матеріалу, напис плакатів-оголошень, оформлення зали для проведення диспуту. У такому ж режимі проводяться і тематичні вечори, круглі столи.

Тренінг – це спосіб навчання учасників і учасниць та розвиток у них необхідних здібностей та якостей, що дозволяють досягти успіху в певному виді діяльності. Тренінг водночас і цікаве спілкування, і захопливий процес пізнання себе та інших, і ефективна форма опанування знань, розширення досвіду, і спосіб формування вмій та навичок, це як форма активного навчання і метод створення ситуацій. У нашій моделі ми передбачаємо використання тренінгів для старшокласників з метою виховання різних видів толерантності: толерантність до представників різних культур, інших націй; толерантності до інших поглядів, толерантності по відношенню до самого себе.

У системі роботи з патріотичного виховання здобувачів освіти у закладі передбачено і *метод проектів*. Так як дана форма роботи вимагає певних вмій користування інтерактивними технологіями, аналізувати, узагальнювати інформацію, то використовується в роботі з дітьми старшої вікової категорії.

Метод проектів – це метод в основі якого лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок вихованців, умій самостійно конструювати свої знання,

орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити. Метод проектів припускає можливість вирішення деякої проблеми. У ньому передбачається, з одного боку, необхідність використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого - інтегрування знань, умінь з різних галузей науки і мистецтва. Методом передбачено певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, що дозволяють вирішити ту чи іншу проблему шляхом самостійних дій учнів з обов'язковою презентацією чи представленням отриманих результатів, що сприяє використанню дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю.

Наступна група методів виховання спрямована *на формування суспільної поведінки*. З даної групи методів ми вважаємо доречним використання педагогічної вимоги, методу привчання, доручення і акцентуємо увагу на методі виховних ситуацій.

Педагогічна вимога – це педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою гальмування його негативних дій і вчинків або спонукання його до позитивної діяльності. Ще педагог А. Макаренко висловлювався, що без щирої, переконливої, гарячої й рішучої вимоги не можна починати виховання колективу. Вимога впливає не лише на свідомість учнів, а й перебудовує мотиваційну і почуттєву сфери діяльності в позитивному напрямі, активізує їхні вольові якості, сприяючи виробленню позитивних навичок і звичок поведінки. Вимога до вихованця повинна бути зрозумілою, посиленою і доцільною, так учню роз'яснюють, переконують в необхідності її виконання і користі. Разом з рівнем розвитку етнокультурної компетентності вихованців потрібно вимогу підвищувати, бо коли учнів заохочують за одні й тіж показники у творчій діяльності, поведінці, не підвищуючи до них вимог, це не сприяє їхньому зростанню, роботі над собою, то вони заспокоюються на досягнутих результатах.

Педагогічна вимога повинна випереджувати розвиток особистості вихованця. Характерні ознаки цієї вимоги – позитивність (ідеться про те, що повинні робити здобувачі освіти, а не про те, чого не слід робити) та

інструктивність (розкриваються не лише мета діяльності, а й спосіб її виконання).

Наступний метод привчання, який ґрунтується на вимозі до гуртківця виконувати певні дії на заняттях у навчальному закладі. Вирішальним чинником у привчанні є режим роботи на занятті, правила дотримання техніки безпеки під час практичних вправ. Його виховна функція спрямована на систематичність, неухильне дотримання встановлених вимог, постійність, вчить вчасно виконувати будь-яку роботу. Якщо сьогодні, завтра, післязавтра від вихованця домагатися бажаного, з часом у нього сформується відповідні навички поведінки, він усвідомить правильність, необхідність висунутих вимог, почне виконувати свої обов'язки.

Метод виховання *доручення* спрямований на вправління вихованця в позитивних діях і вчинках. Доручення підбирають з таким розрахунком, щоб його виконання сприяло розвитку необхідних вихованцеві якостей. Наприклад, неорганізованим учням корисно доручити провести захід, у підготовці до якого треба виявити самостійність, ініціативу, зібраність. Отримавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість і значення для колективу й для себе. Доручення має бути посильним для здобувача освіти. Нескладне завдання виховує впевненість у власних силах, непосильне - підриває віру в свої можливості. Педагог повинен не лише дати доручення, а й навчити учня виконувати його, допомогти йому довести справу до кінця.

Доручення можуть бути постійними або епізодичними. Постійні доручення доцільно надавати вихованцям, які вже мають певний досвід їх виконання, а також розвинене почуття відповідальності. Згодом доручення ускладнюють за методикою виконання та змістом. Ефективність доручення як методу виховання збільшується завдяки контролю за його виконанням. Саме завдяки контролю запобігають забудькуватості. Відсутність контролю призводить до безвідповідальності. Існує контроль індивідуальний з боку педагога або у формі звіту на зборах колективу чи засіданні його активу. Виконання доручень потребує оцінювання.

Створення проблемно-пошукових ситуацій - коли перед здобувачами освіти ставимо різні творчі завдання. Запропонований метод передбачає окреслення керівником гуртка педагогічних умов, що необхідні для здійснення запланованого, обміркування учнем своїх дій в новій ситуації. Проблемно-пошукові ситуації активізують художньо-творчу діяльність, концентрують увагу гуртківців, спонукають думати, міркувати, розвивають творчі здібності.

Третя група методів використовується з метою регулювання, стимулювання і корекції творчої діяльності вихованців закладу. В освітньому процесі навчального закладу ми радимо відносити метод змагання і заохочення. Стимулювання (від лат. *stimulo* - збуджую, заохочую) - означає спонукати до дії, давати поштовх, заохочувати. Нічого краще так не спонукає до творчості як заохочення.

Заохочення – метод вираження суспільного позитивного схвалення поведінки і діяльності вихованців. Метод спрямований на збудження позитивних емоцій, тому воно вселяє впевненість, створює добрий настрій, підвищує відповідальність. Види заохочення досить різноманітні: схвалення (фізичний дотик, погляд, жест, міміка, позитивна оцінка роботи), похвала, подяка, премія, нагорода, важливе доручення. Але, для того, щоб метод заохочення мав виховну силу, важливо своєчасно помітити позитивні зрушення в особистості учня, в його ставленні до навчання, праці. Відзначення хоча б невеличких зрушень на краще, маленької перемоги вихованця над собою, пробуджує в ньому енергію, стимулює його на повторення схвальних вчинків. Якщо ми не звертаємо на це увагу, виникає протиставна дія з боку здобувача освіти.

Змагання базується на природній потребі підростаючого покоління у суперництві й пріоритеті на виховання потрібних їм і суспільству якостей. Змагаючись, вихованці швидко засвоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості. В закладі використовуємо такі форми змагання як персональні виставки з різних напрямів декоративно-ужиткового мистецтва, конкурсні програми, вікторини. Педагогічно доцільно

організоване змагання під час заняття має відповідати таким вимогам: знання учнями його умов і регулярне підведення підсумків, залучення здобувачів освіти до аналізу змагання і підведення підсумків; наочне оформлення процесу змагання і його результатів; моральне стимулювання.

ПІСЛЯМОВА

Пісня – глибока душа українського народу. Це частина генетичного коду української нації.

Народний фольклор – одне із найбагатших джерел етнічної та культурної спадщини українського народу. Завдяки вивченню історії, народних пісень,

звичаїв та обрядів молоде покоління починає більше чітко ідентифікувати себе як свідомих патріотичних громадян України з потужним етнічним ДНК. Змінюється їхній світогляд та поведінка, діти та підлітки набувають відчуття гордості, що вони належать саме до української нації.

Фольклорний колектив «Берегиня» створено не так давно – 1 вересня 2022 року. За цей час завдяки застосуванню представлених у методичних рекомендаціях концепціям роботи з учнями він уже встиг стати учасником обласних та регіональних конкурсів та отримати високі нагороди за звою яскраву творчу діяльність:

- Перший регіональний фестиваль-конкурс української пісні «Україна незламна» у м. Летичів;
- ГРАН-ПРІ в обласному конкурсі серед здобувачів професійної освіти, присвяченому 85-річчю утворення Хмельницької області;
- участь у концерті до Дня працівників освіти.

На даний час колектив «Берегиня» працює над відеороботою «Андріївські вечорниці». У роботі поєднується автентика із сучасністю. Вихід відео заплановано на грудень 2022 року.

На підставі всього вищесказаного вважаю, що представлені методичні рекомендації щодо впровадження вивчення фольклору у закладах професійно-технічної освіти стануть якісною базою для педагогів, зацікавлених у патріотичному вихованні молодого українського покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стрілько В. Українське національно-патріотичне виховання в нормативно-правових актах України / В. Стрілько // Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2014. - № 3. - С. 153-165.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1/ За ред. Є.І.Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – 272с.

3. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / О. Л. Кононко. – К, 2001. – 37 с.
4. Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області / Упор. М. О. Семенова. — Х.: Регіон-Інформ, 2001. — 160 с.
5. Грица С. Й. Проблеми репрезентації фольклору на святі народної творчості.// Народна творчість та етнографія. — 1989. — №5. — С. 3 — 9.
6. Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичні та етнорелігієзнавчі аспекти. – К.: Арттек, 2001. – 304с
7. Мурзина О. Етнічний та поліетнічний простір людини // Урок української. – 2004. - №2. – С.48-51. 4.Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. – 251с.
8. Степико М. Етнічні функції діяльності та їх вплив на соціальне середовище людини // Етнос і соціум. К., 1993.